

DOI 10.37491/UNZ.75-76.19
УДК 346.22, 346.26

Костянтин ЛЕОНОВ¹

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ ЯК ОБ'ЄКТА ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

За роки незалежності підприємництво в Україні зазнало значної еволюції. Відкриття внутрішніх ринків та стабільне економічне зростання сприяли появі значної кількості іноземних інвесторів, які стали учасниками (акціонерами) вітчизняних компаній. Поряд із іноземними інвесторами в Україні почали застосовуватися європейські підходи до структурування бізнесу, побудови моделі відносин між партнерами, стандартів корпоративного управління, етики тощо. На розвиток корпоративного права суттєво вплинуло визнання Україною приватної власності та гарантування рівності всіх форм власності. Зважаючи на вищевикладене, питання суттєвого змісту корпоративних прав, зокрема їхньої ролі у цивільно-правових відносинах, стає особливо актуальним. Віднесення корпоративних прав до певного виду об'єктів цивільного права та виділення особливостей їхнього обороту вимагає, насамперед, визначення правової природи корпоративних прав, виявлення характеристик та формулювання їхнього визначення. Найпоширенішими поглядами на правову природу корпоративних відносин є підходи цивільної доктрини, господарського права, а також так званий інтегрований підхід. Таким чином, визначення корпоративних відносин нерозривно пов'язане з визначенням кола юридичних осіб, щодо яких загалом можна говорити про існування корпоративних прав. У юридичній науці з цього приводу висловлюються різні думки. Деякі вчені зазначають, що корпоративні права можуть мати лише члени корпорацій, а корпораціями, у свою чергу, слід

¹ арбітражний керуючий (м. Київ),
k.leonov2@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-2616-8007>.

вважати лише ті компанії, в яких статутний капітал розділений на акції, учасники мають право на частину прибутку компанії та брати участь в управлінні нею. Зважаючи на специфічну юридичну природу корпоративних прав, останні слід розглядати як особливий та самостійний об'єкт цивільного права, що характеризується власними, не властивими будь-яким іншим об'єктом ознакам. Забезпечення належного цивільного обігу таких об'єктів вимагає внесення змін до чинного законодавства, насамперед — визнання їх такими, як об'єкти цивільних прав. Безперечно, такі зміни повинні бути всеосяжними та спрямованими на поліпшення цивільного обігу корпоративних прав між учасниками цивільних відносин. Виходячи з вищевикладеного, пропонується ввести легальне визначення корпоративних прав, виклавши його таким чином: корпоративні права — об'єкт цивільного права, що є сукупністю прав особи, частка якої визначена у статутному капіталі (власність) господарської організації, особи в управлінні господарською організацією, що отримують певну частку прибутку (дивідендів) організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші повноваження, передбачені законом та статутними документами.

Ключові слова: акціонерне товариство, корпоративні права, право власності, акція.

За роки незалежності підприємництво в Україні пройшло шлях суттєвої еволюції. Відкриття вітчизняних ринків та стабільне економічне зростання сприяло появі значної кількості іноземних інвесторів, які ставали учасниками (акціонерами) вітчизняних господарських товариств. Разом з іноземними інвесторами в Україні почали застосовуватись і європейські підходи до структурування бізнесу, побудови моделі взаємовідносин між партнерами, стандарти корпоративного управління, етики тощо.

На розвиток корпоративного права мало значний вплив визнання Україною приватної власності та гарантування рівності всіх форм власності. Зважаючи на вказане, особливого значення набуває питання щодо матеріально-правового наповнення корпоративних прав, зокрема їхньої ролі в цивільно-правових відносинах. Віднесення корпоративних прав до певного виду об'єктів цивільних правовідносин та виокремлення ознак їхньої оборотоздатності потребує, в першу чергу, визначення правової природи корпоративних прав, виокремлення характерних ознак та формулювання їхньої дефініції.

Законодавча дефініція поняття корпоративних прав наводиться у ч. 1 ст. 167 Господарського кодексу України, який визначає їх як права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) такої організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутни-

ми документами [1]. Податковий кодекс України містить аналогічне визначення корпоративних прав [2]. Володіння корпоративними правами не вважається підприємництвом. Законом можуть бути встановлені обмеження певним особам щодо володіння корпоративними правами та/або їх здійснення. Однак у чинному законодавстві України відсутні норми, які б надавали корпоративним правам значення самостійного об'єкта цивільних правовідносин та визначали умови їхньої оборотоздатності.

Найбільш поширеними серед поглядів на правову природу корпоративних відносин є підходи представників цивілістичної доктрини, представників господарського права, а також так званий комплексний підхід.

Згідно з першим підходом, або так званою «теорією цивільних правовідносин», корпоративні відносини є предметом правового регулювання цивільного права. І. В. Спасибо-Фатеева, обґрунтовуючи необхідність віднесення корпоративних відносин до цивільних, зазначає, що таким відносинам притаманні всі ознаки цивільних: дозволена спрямованість, захист суб'єктивних прав та майновий, компенсаційний характер відповідальності [3, с. 8].

Зміст цивілістичного підходу полягає у віднесенні корпоративних відносин до цивільних, виходять з того, що будь-який правовий зв'язок виявляється у взаємності прав та обов'язків і притримуються позиції щодо доцільності віднесення корпоративних відносин до зобов'язальних, договірних, на підставі цих суджень вони приходять до висновку про цивільно-правовий характер таких відносин. Так, наприклад, В. Луць зазначає, що відносини, які складаються між учасником та юридичною особою, ... мають зобов'язальну юридичну природу» [4, с. 14].

Сутність другого підходу до розуміння правової природи корпоративних прав обґрунтовують, що корпоративні відносини слід вважати різновидом господарських правовідносин (так звана «теорія господарських правовідносин»). Так, наприклад, як прихильник цієї теорії, В. С. Щербина зазначає, що за своєю правовою природою корпоративні відносини є поєднанням взаємопов'язаних і взаємообумовлених організаційно-господарських та майново-господарських відносин.

Прихильники «господарсько-правового» підходу вважають, що в корпоративних відносинах нібито є підпорядкування — а отже, відсутність юридичної рівності у відносинах між суб'єктами корпоративних відносин — акціонером та загальними зборами акціонерів товариства, рішення якого є обов'язковими для учасників (загальних зборів, спостережної ради, правління), а також тим, що в багатьох випадках ці відносини можуть не містити майнових елементів [5, с. 10–14].

Серед представників господарсько-правової доктрини також присутні різнобічні погляди на розуміння правової природи корпоративних відносин.

С. В. Батрин вважає корпоративні відносини речовими господарськими правовідносинами, виникнення та існування яких обумовлене реалізацією власником (засновником, учасником, акціонером господарського

товариства) правомочностей володіння, користування та розпорядження майном посередництвом участі в корпоративному господарюванні [6, с. 7].

О. М. Переверзев визначає корпоративні відносини як внутрішні організаційно-господарські відносини, що складаються у процесі управління господарською діяльністю між корпоративними суб'єктами господарювання і суб'єктами організаційно-господарських повноважень — засновниками (учасниками) й уповноваженими ними органами [7, с. 5].

Представники третього підходу дотримуються поглядів про комплексний характер корпоративних відносин. Основна ідея такого підходу зводиться до того, що зміст корпоративного правовідношення становлять права та обов'язки різної галузевої приналежності — цивільні, адміністративні, фінансові, трудові тощо [8, с. 134].

І. С. Шиткіна зазначає, що корпоративні правовідносини становлять окрему групу врегульованих правом суспільних відносин, які не «вписуються» у традиційно наявну класифікацію цивільно-правових відносин. Вона відзначає, що корпоративні правовідносини є комплексними правовідносинами, що становлять сукупність майнових і тісно пов'язаних з ними немайнових — організаційно-управлінських відносин [9, с. 31–55].

О. Р. Кібенко висловлює позицію, згідно з якою корпоративні правовідносини поділяють на два види — внутрішні і зовнішні. У внутрішніх дослідник виділяє такі групи:

- 1) відносини між учасниками товариства;
- 2) відносини між господарським товариством і його учасниками;
- 3) відносини між різними органами господарського товариства.

Водночас зовнішні корпоративні відносини, на думку вченої, можуть мати приватноправовий (в основному цивільні і трудові) або публічно-правовий характер (адміністративні фінансові тощо) [10, с. 41–42].

Крім зазначених вище поглядів на правову природу корпоративних відносин, окремими вченими-юристами висловлюються й альтернативні точки зору стосовно їх розуміння.

Г. Л. Знаменський вважає, що цивільним правом можуть регулюватися лише особисті майнові відносини, а господарські майнові відносини належать до сфери регулювання господарського права. Цей висновок зроблено ним із посиланням на філологічне тлумачення, проведене в листопаді 2005 році Інститутом української мови НАН України, який довів, що у ст. 1 Цивільного кодексу України означення «особисті» стосується як немайнових, так і майнових відносин, тобто воно є спільним для обох типів відносин, які у статті названо уточненням «цивільні відносини». Також вказується, що значення прикметника «особистий» пов'язане з іменниками «особа», «індивідуум». Тобто існують не тільки особисті немайнові, а й особисті майнові відносини. І саме останні повинні належати до цивільних прав [11, с. 177–178].

Однак, на наш погляд, не можна давати характеристику правовій природі будь-яких відносин і явищ, у тому числі й корпоративних відносин, за умов недосконалого правового регулювання, виходячи з буквального філологічного тлумачення окремих законодавчих конструкцій без зв'язку з їх доктринальним розумінням.

На наш погляд, не можна погодитися й з В. М. Кравчуком, який, обґрунтовуючи теорію «зобов'язально-цивільних правовідносин», зазначає, що правова природа корпоративних відносин не може і не повинна пояснюватися лише з позиції теорії цивільного права через віднесення окремих відносин до зобов'язальних (цивільних), а також управлінських, трудових, фінансових [12, с. 143]. Вбачається, що така думка є дискусійною, оскільки сам факт участі юридичної особи корпоративного типу в певних правовідносинах (публічних, трудових тощо) не робить такі відносини корпоративними, навіть у випадку, якщо вони пов'язані з необхідністю реалізації корпоративних прав.

Немає єдності в науковій спільноті й у поглядах на те, майновими чи немайновими вважати корпоративні відносини. З цього природу Н. С. Глузь правильно відзначає, що «... за своєю правовою природою корпоративні правовідносини можуть бути як майнового, так і немайнового характеру, але пов'язаного з майновим» [13, с. 13].

Варто погодитись з фахівцями, які зазначають, що корпоративні відносини мають складну правову природу та комплексний характер, що зумовлено недосконалістю вітчизняної законодавчої бази [14, с. 268].

Найбільш обґрунтованим з наведених є підхід, на наш погляд, згідно з яким корпоративні відносини слід відносити до цивільних правовідносин особливого виду, які мають риси як речових, так і зобов'язальних, а також свої специфічні особливості. Відносячи корпоративні відносини до цивільних, необхідно оперувати, як слушно відзначає І. В. Спасибо-Фатеева, методом регулювання: учасники завжди мають вибір щодо того, як їм поводитися. Підкорення ж виникає там і тоді, де і коли особи вибору не мають; корпорація не надає жодних наказів своїм учасникам, а останні не виступають підлеглими стосовно неї, бо самі формують її волю на загальних зборах; жодне з їх рішень не звужує можливостей учасника/акціонера і не паралізує його волю [15, с. 88].

Тому аргументи представників «теорії господарських правовідносин» стосовно того, що корпоративні відносини засновані на владному підпорядкуванні волі більшості, сформованої на загальних зборах, вважаємо недостатньо обґрунтованими.

Водночас, визнаючи цивільно-правову природу корпоративних відносин, відносити їх лише до речових або до зобов'язальних, на нашу думку, немає підстав, оскільки вони мають комплексний характер і включають як майнові, так і немайнові відносини, що мають частково можуть бути віднесені й до речових, і до зобов'язальних.

У цілому вбачається, що до корпоративних відносин доцільно відносити відносини між юридичною особою та її учасниками, що виникають у процесі здійснення учасниками управління юридичною особою та реалізації майнових і немайнових прав та обов'язків. Останні ґрунтуються на праві участі в юридичній особі корпоративного типу, статутний капітал якої поділено на частки, учасники якої здійснюють управління юридичною особою та мають право на отримання частки від її прибутків, та інші права.

Отже, визначення корпоративних відносин нерозривно пов'язане і з визначенням кола юридичних осіб, щодо яких взагалі можна говорити про наявність корпоративних прав. У юридичній науці висловлюються різні погляди з цього питання. Частина вчених відзначає, що корпоративні права можуть мати лише учасники корпорацій, а корпораціями, у свою чергу, слід вважати лише ті товариства, у яких статутний капітал поділяється на частки, учасники мають право на частину прибутку товариства та на участь в управлінні ним.

У силу невизначеності норм законодавства в частині висвітлення суті корпоративних відносин слід уточнити, що такі відносини можуть мати місце лише у юридичних особах корпоративного типу, статутний капітал яких поділений на частки, а законодавство передбачає можливість участі таких учасників в управлінні юридичною особою, отримання частини прибутку від її діяльності та реалізації інших корпоративних прав та обов'язків.

Категорія корпоративних прав нерозривно пов'язана з категорією «корпорації» та її розуміння у правовій доктрині. Відповідно до визначення корпорації, сформульованого Верховним Судом Сполучених Штатів Америки, «... корпорація — це штучне утворення, невидиме, наявне лише в розумінні закону. Будучи творінням закону, вона має лише ті властивості, яких надає їй відповідний акт про її створення ...»[16, с. 1]. До основних характеристик корпорацій традиційно у світі відносять:

- 1) можливість діяти від власного імені (*legal personality*);
- 2) обмежена відповідальність (*limited liability*);
- 3) здатність до передачі акцій (часток);
- 4) наявність централізованого менеджменту у формі визначених керівних органів;
- 5) право власності учасників на частки у капіталі корпорації [17, с. 1].

На основі викладеного можна виокремити такі суттєві ознаки корпоративних прав:

— вони становлять зміст корпоративних правовідносин та одночасно об'єкт інших цивільних правовідносин, які не є корпоративними;

— є комплексним об'єктом цивільних правовідносин, що містить сукупність правомочностей як майнового, так і немайнового характеру;

— не належать окремо ні до речових, ні до зобов'язаних прав, а мають специфічну правову природу, якій притаманні ознаки обох названих категорій;

— можуть відчужуватися лише комплексно, відчуження окремих складників корпоративного права не допускається;

— частка у статутному капіталі (акція) є лише зовнішнім способом оформлення (фіксації) корпоративних прав, засобом їх оборотоздатності.

Зважаючи на специфічну правову природу корпоративних прав, останні слід вважати особливим та самостійним об'єктом цивільних правовідносин, що характеризується власними, не притаманними жодному іншому об'єктові ознаками. Забезпечення належного цивільного обороту таких об'єктів потребує внесення змін до чинного законодавства, у першу

чергу — визнання їх як таких у числі об'єктів цивільних прав. Безперечно, такі зміни повинні бути комплексними та спрямованими на удосконалення цивільного обігу корпоративних прав між учасниками цивільних правовідносин.

Список використаних джерел

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436–IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <http://bit.ly/2SwQRRX>.
2. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755–VI. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <http://bit.ly/37wCtgI>.
3. *Спасибо-Фатеева І. В.* Цивільно-правові проблеми акціонерних правовідносин. Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2000. 36 с.
4. *Луць В. В.* Акціонерне право. Київ : Ін Юре, 2004. 256 с.
5. *Щербина В.* Правова природа корпоративних відносин. *Українське комерційне право*. 2006. № 7. С. 10–14.
6. *Батрин С. В.* Корпоративні правовідносини у господарському праві. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2012. 20 с.
7. *Переверзев О. М.* Господарсько-правове забезпечення корпоративного контролю в акціонерних товариствах. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Донецьк, 2004. 20 с.
8. *Гарагонич О. В.* Правова природа корпоративних відносин між акціонером та акціонерним товариством. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 3 (30). С. 130–141.
9. Корпоративное право / отв. ред. И. С. Шиткина. Москва : КНОРУС, 2011. 1120 с.
10. *Кибенко Е. Р.* Корпоративное право. Харьков, 1999. 480 с.
11. *Кравченко С. С.* Правова природа корпоративних прав. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 176–179.
12. *Кравчук В. М.* Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики. Київ, 2005. 720 с.
13. *Глусь Н. С.* Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2000. 23 с.
14. *Симонян Ю. Ю.* Правова природа корпоративних відносин. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. № 38. С. 268–272.
15. *Спасибо-Фатеева І. В.* Вчення про корпоративні права і цивілістична доктрина. *Право України*. 2014. № 6. С. 84–92.
16. *Pinto A. R., Branson D. M.* Understanding corporate law. Lexis Nexis (editor). 4th ed. New Providence, 2013. 606 p.
17. *Armour J., Hansmann H., Kraakman R.* What is Corporate Law. *Discussion Paper No. 643*. Harvard Law School. Cambridge, 2009. 32 p.

Надійшла до редакції 29.11.2020

Kostiantyn LEONOV

Concept and Content of Corporate Rights as an Object of Civil Law Regulations

During the years of independence, entrepreneurship in Ukraine has undergone a significant evolution. The opening of domestic markets and stable economic growth contributed to the emergence of a significant number of foreign investors who became participants (shareholders) of domestic companies. Along with foreign investors in Ukraine, European approaches to business structuring, building a model of relations between partners, standards of corporate governance, ethics, etc. began to be applied. The development of corporate law was significantly influenced by Ukraine's recognition of private property and guaranteeing equality of all forms of ownership. In view of the above, the issue of essential content of corporate rights, in particular their role in civil law relations, becomes especially important. Assigning corporate rights to a certain type of objects of civil law and distinguishing the features of their turnover requires, first of all, determining the legal nature of corporate rights, identifying the characteristics and formulating their definition. The most common views on the legal nature of corporate relations are the approaches of civil doctrine, business law, as well as the so-called integrated approach. Thus, the definition of corporate relations is inextricably linked with the definition of the range of legal entities for which we can generally speak of the existence of corporate rights. In legal science, different views are expressed on this issue. Some scholars note that corporate rights can have only members of corporations, and the corporations, in turn, it should be considered only those companies in which the share capital is divided into shares, participants are entitled to part of the company's profits and to participate in its management. Taking into account the specific legal nature of corporate rights, the latter should be considered a special and independent object of civil law, characterized by its own, not inherent in any other object features. Ensuring proper civil circulation of such objects requires amendments to the current legislation, first of all, the recognition of them as the objects of civil rights. Undoubtedly, such changes should be comprehensive and aimed at improving the civil circulation of corporate rights between the parties to civil relations. Based on the above, it is proposed to introduce a legal definition of corporate rights, setting it out as follows: corporate rights are the object of civil law, which is a set of rights of a person whose share is determined in the authorized capital (property) of a business organization, a person in the management of a business organization, receiving a certain share of profits (dividends) of the organization and assets in the event of liquidation of the latter in accordance with the law, as well as other powers provided by law and statutory documents.

Keywords: joint stock company, corporate rights, property rights, shares.